

ประสิทธิผลและความปลอดภัยของการใช้ยาเม็ดมะขามแขกในการรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้าย

นงลักษณ์ ลิ้มกุล¹, พรอนงค์ อรามวิท^{1*} และ อำนาจ ชัยประเสริฐ²

¹ ภาควิชาเภสัชกรรมปฏิบัติ สาขาเภสัชกรรมคลินิก คณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² ภาควิชาอายุรศาสตร์ กองการศึกษา วิทยาลัยแพทยศาสตร์พระมงกุฎเกล้า โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า

* Corresponding author: aramwit@gmail.com

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์: เพื่อศึกษาประสิทธิผล อาการไม่พึงประสงค์และขนาดของยาเม็ดมะขามแขกในการรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้าย **วิธีการศึกษา:** เป็นการวิจัยแบบทดลองก่อนและหลังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายที่ได้รับการรักษาบำบัดทดแทนไตด้วยการฟอกเลือดด้วยเครื่องไตเทียมหรือล้างไตทางช่องท้องที่มีภาวะท้องผูกเรื้อรังตามเกณฑ์ของ ROME III criteria 2006 ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า โดยผู้ป่วยได้รับยาเม็ดมะขามแขก เริ่มรับประทานครั้งละ 2 เม็ด วันละ 1 ครั้งก่อนนอน นาน 1 สัปดาห์ กรณีที่ไม่ได้ผลจะปรับขนาดยาเพิ่มขึ้นครั้งละ 2 เม็ดต่อวัน ทุก 1 สัปดาห์ โดยขนาดยาสูงสุดที่ผู้ป่วยได้รับคือ 8 เม็ดต่อวัน เมื่อผู้ป่วยได้รับขนาดยาที่คงผลการรักษา จะคงขนาดยานั้นนาน 4 สัปดาห์ เครื่องมือที่ใช้ศึกษาเป็นแบบบันทึกการถ่ายอุจจาระประจำวันตามนิยามท้องผูกของ ROME III criteria 2006 **ผลการศึกษา:** จากผู้ป่วยที่คัดกรอง 51 ราย เหลือผู้ป่วยร่วมการวิจัยจำนวน 48 ราย ประกอบด้วยผู้ป่วยฟอกเลือดด้วยเครื่องไตเทียม 35 ราย ล้างไตทางช่องท้อง 13 ราย เป็นชาย 22 ราย หญิง 26 ราย อายุเฉลี่ย 59.5 ± 13.8 ปี ระยะเวลาในการบำบัดทดแทนไต 6 เดือน ถึง 16 ปี เมื่อสิ้นสุดการวิจัยพบว่า ผู้ป่วยตอบสนองต่อการรักษา 42 ราย (ร้อยละ 87.5) การรักษาล้มเหลว 6 ราย เนื่องจากผู้ป่วย 5 ราย เกิดอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ยา (ถ่ายเหลว 2 ราย และปวดท้อง 3 ราย) จึงถอนตัวจากงานวิจัย ส่วนอีก 1 ราย มีปัญหาการบริหารยา เมื่อพิจารณาอัตราการตอบสนองต่อการรักษาในแต่ละข้อย่อยของ ROME III criteria 2006 พบว่ายาเม็ดมะขามแขกทำให้ถ่ายอุจจาระมากกว่า 3 ครั้งต่อสัปดาห์มากที่สุด ส่วนข้อย่อยที่ตอบสนองต่อการรักษาน้อยสุดคือความรู้สึกถ่ายอุจจาระไม่สุด จำนวนครั้งของการถ่ายอุจจาระเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($P < 0.001$) โดยเพิ่มจาก 1.0 ± 1.0 เป็น 6.1 ± 1.8 ครั้งต่อสัปดาห์ ขนาดยาที่ผู้ป่วยตอบสนองต่อการรักษาอยู่ที่วันละ 1 - 6 เม็ด เฉลี่ยวันละ 3.2 ± 1.4 เม็ด อาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ยาที่พบในการศึกษานี้ทั้งหมดจำนวน 15 ราย (ร้อยละ 31.2) โดยพบอาการท้องอืด (ร้อยละ 12.5) มวนท้อง (ร้อยละ 4.2) ปวดท้อง (ร้อยละ 6.2) และถ่ายเหลว (ร้อยละ 10.4) ซึ่งอาการท้องอืดและมวนท้องมีความรุนแรงเล็กน้อย อาการถ่ายเหลวหายไปเมื่อปรับลดขนาดยาลง ส่วนในผู้ป่วย 1 รายที่ปวดท้องรุนแรง อาการหายไปเมื่อหยุดยา ระดับตัวแปรทางชีวเคมีในเลือดของผู้ป่วยไม่เปลี่ยนแปลง และไม่พบภาวะระดับโพแทสเซียมในเลือดต่ำ ผู้ป่วยส่วนมากพึงพอใจโดยรวมต่อการรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังโดยยาเม็ดมะขามแขก **สรุป:** ยาเม็ดมะขามแขกมีประสิทธิผลและความปลอดภัยในการรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายที่ได้รับการรักษาบำบัดทดแทนไต อย่างไรก็ตาม ผู้ป่วยบางส่วนไม่สามารถทนต่ออาการไม่พึงประสงค์ของยา

คำสำคัญ: ภาวะท้องผูกเรื้อรัง, ไตวายระยะสุดท้าย, มะขามแขก

ไทยเภสัชศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ 2553;5(1):31-36[§]

บทนำ

ผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้าย (end stage renal disease, ESRD) มีอุบัติการณ์ของความผิดปกติทางระบบทางเดินอาหารได้บ่อยมากกว่าคนปกติ แม้ว่าผู้ป่วยจะได้รับการรักษาโดยวิธีบำบัดทดแทนไตแล้วก็ตาม ภาวะท้องผูกยังเป็นอาการทางระบบทางเดินอาหารที่พบได้บ่อย^{1,2} แม้ว่าภาวะท้องผูกจะไม่เป็นอันตรายถึงชีวิต แต่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตโดยรวมและเป็นสาเหตุทำให้เกิดปัญหาารุนแรงตามมาได้^{3,4} สาเหตุที่ทำให้เกิดภาวะท้องผูกเนื่องจากผู้ป่วยกลุ่มนี้ต้องถูกจำกัดชนิดและปริมาณสารอาหารรวมถึงน้ำที่จะบริโภค ไม่ได้ออกกำลังกาย และที่สำคัญคือ ผู้ป่วย

ต้องรับประทานยาเป็นจำนวนมาก เช่น การใช้ยาจับฟอสเฟต ยาเสริมธาตุเหล็ก ยาลดความดันโลหิตกลุ่มซิดซางแคลเซียมเข้าเซลล์^{2,3} ปัจจัยดังกล่าวทำให้ผู้ป่วยกลุ่มนี้มีความเสี่ยงต่อภาวะท้องผูกได้มากกว่าคนทั่วไป ซึ่งการรักษาภาวะท้องผูกโดยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมารับประทานอาหาร การดื่มน้ำให้เพียงพอ การออกกำลังกาย สำหรับผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายอาจจะปฏิบัติได้ยาก จึงต้องพิจารณาการใช้ยาร่วมด้วย ซึ่งยาระบายที่มีฤทธิ์เพิ่มปริมาณอุจจาระ (bulk-forming laxatives) เป็นยาที่ไม่ควรใช้ในลำดับแรกเหมือนผู้ป่วยกลุ่มอื่น ๆ เนื่องจากผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายถูกจำกัดน้ำ ดังนั้นประสิทธิภาพและ

[§] 15th year of Srinakharinwirot Journal of Pharmaceutical Science

ความปลอดภัยของยาจะลดลงเมื่อปริมาณน้ำที่ใช้ลดลง ผลิตภัณฑ์ยาในกลุ่มนี้บางชนิดมีปริมาณโพแทสเซียมผสมอยู่อย่างมีนัยสำคัญ อาจใช้ยาระบายกลุ่มยาที่มีฤทธิ์ทำให้อุจจาระนุ่ม (stool softener) เช่น docusate sodium^{1,2} แต่ในประเทศไทยยังไม่พบการใช้ในทางปฏิบัติ แลคทูโลสกลุ่มยาที่มีฤทธิ์เพิ่มแรงดันออสโมติกในลำไส้ (osmotic/saline laxatives) เป็นยาระบายตัวหนึ่งที่แนะนำให้ใช้รักษาภาวะท้องผูกแต่เนื่องจากอาการไม่พึงประสงค์ของแลคทูโลสที่ทำให้เกิดลมในทางเดินอาหาร ท้องอืดและรสชาติของยา อาจทำให้ประสิทธิภาพของยาลดลง² และควรใช้อย่างระมัดระวังในผู้ป่วยโรคเบาหวานเพราะมีส่วนประกอบน้ำตาล⁵ ควรหลีกเลี่ยงการใช้ยาระบายที่มีแมกนีเซียมหรือฟอสเฟตเพราะจะทำให้เกิดการสะสมของอิเล็กโทรไลต์ทั้งสอง²

ยาเม็ดมะขามแขกเป็นยาระบายกลุ่มกระตุ้นการเคลื่อนตัวของลำไส้ (stimulant laxative) เป็นยาระบายตัวหนึ่งที่แพทย์นิยมใช้ในทางปฏิบัติ⁶ แม้ว่ายาเม็ดมะขามแขกจะมีประสิทธิภาพในการรักษาภาวะท้องผูก⁷⁻¹² แต่การใช้ติดต่อกันเป็นเวลานานและใช้ในขนาดที่สูงเกินไปจะทำให้ร่างกายมีการสูญเสียน้ำและอิเล็กโทรไลต์ โดยเฉพาะโพแทสเซียมได้¹³ แม้ว่ายาเม็ดมะขามแขกจะมีประสิทธิภาพในการรักษาภาวะท้องผูกในผู้ป่วยกลุ่มต่าง ๆ⁷⁻¹² แต่เป็นงานวิจัยที่ทำในผู้ป่วยที่มีการทำงานของไตปกติ ไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาการใช้ยาเม็ดมะขามแขกในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายทั้งในประเทศและต่างประเทศ และจากงานวิจัยต่าง ๆ พบว่าขนาดของยาเม็ดมะขามแขกที่มีประสิทธิภาพในการรักษาภาวะท้องผูกในผู้ป่วยแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน^{10,12,14} ไม่มีการศึกษาถึงขนาดยาเม็ดมะขามแขกที่มีประสิทธิผลและความปลอดภัยที่ใช้รักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้าย เช่นเดียวกัน

ด้วยเหตุผลดังกล่าว การศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประสิทธิผล ขนาดยาที่ใช้และอาการไม่พึงประสงค์ของยาเม็ดมะขามแขกในการรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้าย เพื่อเป็นแนวทางในการใช้ยาเม็ดมะขามแขกในการรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายต่อไป

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการศึกษาแบบทดลองก่อนและหลัง โดยศึกษาประสิทธิผลและความปลอดภัยของการใช้ยาเม็ดมะขามแขกในการรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายที่ได้รับการรักษาบำบัดทดแทนไตด้วยการฟอกเลือดด้วยเครื่องไตเทียมหรือล้างไตทางช่องท้อง โดยกลุ่มตัวอย่างมาจากการเลือกสุ่มตัวอย่างตามลำดับก่อนหลัง (consecutive sampling) จากผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายที่ได้รับการรักษาบำบัดทดแทนไตด้วยการฟอกเลือดด้วยเครื่องไตเทียมหรือล้างไตทางหน้าท้องมีอายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไป สามารถอ่านและพูดภาษาไทยได้ มีประวัติท้องผูก

เรื้อรังตามเกณฑ์ของ ROME III criteria 2006¹⁵ โดยมีอาการ 2 ใน 6 ข้อดังต่อไปนี้ ถ่ายอุจจาระน้อยกว่า 3 ครั้งต่อสัปดาห์ ออกแรงเบ่งมากกว่าปกติในการอุจจาระ อุจจาระเป็นก้อนแข็ง รู้สึกถ่ายไม่สุด มีความรู้สึกอยากถ่ายแต่ถ่ายไม่ออก หรือต้องใช้นิ้วมือช่วยในการถ่าย เป็นระยะเวลาอย่างน้อย 3 เดือน ในช่วง 6 เดือนก่อนการวิจัย หากผู้ป่วยที่มีความผิดปกติของลำไส้ เช่น ลำไส้อุดตัน ผู้ป่วยที่มีข้อห้ามใช้ยาเม็ดมะขามแขก กำลังตั้งครรภ์หรือให้นมบุตร เคยได้รับการผ่าตัดใหญ่ในช่องท้องมาก่อน มีภาวะติดเชื่อในระบบทางเดินอาหาร โรคมะเร็งของระบบทางเดินอาหาร มีภาวะโรคของต่อมไทรอยด์และกำลังอยู่ในระหว่างการรักษาจะถูกคัดออกจากงานวิจัย การศึกษานี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติจากคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมโครงการวิจัยจากกรมแพทยทหารบก และดำเนินการเก็บข้อมูลระหว่างเดือนตุลาคม 2552 ถึงมีนาคม 2553 ผู้ป่วยทุกรายต้องเซ็นหนังสือยินยอมเข้าในการวิจัยหลังจากที่ได้รับทราบข้อมูล วัตถุประสงค์ ผลดีและผลเสียรวมถึงอาการไม่พึงประสงค์ที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการวิจัยจากผู้วิจัยแล้ว

ผู้ป่วยที่เข้าในการศึกษาจะได้รับยาเม็ดมะขามแขก (Senokot®) ซึ่งใน 1 เม็ด มีตัวยาเซนโนไซดทั้งหมด 7.5 มิลลิกรัม (คำนวณในรูปแบบของเซนโนไซด บี) โดยเริ่มรับประทานครั้งละ 2 เม็ด วันละ 1 ครั้งก่อนนอน นาน 1 สัปดาห์ กรณีที่ผู้ป่วยรับประทานยาเม็ดมะขามแขกในขนาด 2 เม็ดต่อวันไม่ได้ผล (ยังคงมีอาการตามเกณฑ์ของ ROME III criteria 2006 ตั้งแต่ 2 ใน 6 ข้อ) จะปรับขนาดยาเม็ดมะขามแขกเพิ่มขึ้นครั้งละ 2 เม็ดต่อวัน ทุก 1 สัปดาห์ ขนาดยาสูงสุดที่ผู้ป่วยได้รับคือ 8 เม็ดต่อวัน (ระหว่าง 1 สัปดาห์ที่ปรับขนาดยา หากผู้ป่วยมีอาการท้องผูก จะทำการรักษาโดยใช้ยาสวนทวารหนักเป็นครั้งคราว โดยผู้ป่วยต้องจดบันทึกการใช้ยาสวนทวารหนักทุกครั้ง) หากผู้ป่วยมีอาการถ่ายเหลวหรือมีอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ยา แพทย์จะพิจารณาลดขนาดตามความเหมาะสม เมื่อผู้ป่วยได้รับขนาดยาที่คงผลการรักษา (มีอาการตามเกณฑ์ของ ROME III criteria 2006 น้อยกว่า 2 ใน 6 ข้อ) จะคงขนาดยานั้นนาน 4 สัปดาห์

เครื่องมือของการวิจัยคือแบบบันทึกการถ่ายอุจจาระประจำวันตามนิยามท้องผูกของ ROME III criteria 2006 ผู้ป่วยบันทึกข้อมูลการขับถ่ายอุจจาระลงแบบบันทึกการถ่ายอุจจาระประจำวันทุกครั้งที่มีการถ่ายอุจจาระ โดยผู้ป่วยบันทึกจำนวนครั้ง การถ่ายอุจจาระ การออกแรงเบ่งอุจจาระ ความรู้สึกหลังถ่ายอุจจาระว่าสุดหรือไม่ ความรู้สึกเหมือนมีอะไรอุดกั้นทวารหนัก ขณะถ่ายอุจจาระ การต้องอาศัยการช่วยในการอุจจาระ เช่น ใช้นิ้วช่วย และลักษณะของอุจจาระ ให้บันทึกลักษณะของอุจจาระที่ได้ โดยเปรียบเทียบกับรูปที่แนบให้ แบ่งลักษณะของอุจจาระโดยใช้ The Bristol Stool Form Scale¹⁶ โดยตัดสินลักษณะอุจจาระตามสเกลตั้งแต่ 1 – 7 (แข็งมากถึงเหลวเป็นน้ำ) ซึ่งจำแนกเป็น 3 กลุ่มคือ “เหลว” = ลักษณะของอุจจาระที่ไม่เป็นก้อน (ชนิดที่ 5 – 7)

“ปกติ” = ลักษณะของอุจจาระที่เป็นรูปไส้กรอกเรียวยาว และพื้นผิวเรียบไม่มีรอยแตก (ชนิดที่ 4) “ก้อนแข็ง” = ลักษณะอุจจาระที่เป็นรูปไส้กรอกที่มีรอยแตกที่พื้นผิวหรือเป็นก้อนเล็กแข็งที่เกาะกันเป็นก้อนหรือเป็นก้อนเล็กแข็ง (ชนิดที่ 1 - 3) โดยทำเครื่องหมายในช่องพร้อมทั้งระบุตัวเลขตามรูปที่แนบไปให้) ให้บันทึกอาการไม่พึงประสงค์ต่าง ๆ เช่น คลื่นไส้ อาเจียน ท้องอืด แน่นท้อง ปวดท้อง ถ่ายเหลวที่อาจเกิดขึ้น ลงในแบบบันทึกอาการไม่พึงประสงค์ขณะเข้าร่วมการวิจัย เจาะเลือดตรวจระดับชีวเคมีในเลือดก่อนได้รับยาและหลังได้รับยาในขนาดที่คงผลการรักษานาน 4 สัปดาห์ ประเมินความพึงพอใจโดยใช้มาตราวัดแบบ visual analog scale (VAS) เป็นเส้นตรงที่มีความยาว 10 เซนติเมตรไม่มีขีดแบ่ง โดยให้ผู้ป่วยบอกระดับความพึงพอใจที่มีค่าตั้งแต่ 0 – 10

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลจากการวิจัยแสดงผลในรูปแบบความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ยเลขคณิตและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน วิเคราะห์ความแตกต่างทางสถิติข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS for window version 17.0 (SPSS Co.,Ltd., Bangkok Thailand) โดยใช้สถิติ paired sample t-test หรือ Wilcoxon signed-rank test ตามความเหมาะสม กำหนดระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95

ผลการศึกษา

ผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายจำนวน 123 ราย (ฟอกเลือดด้วยเครื่องไตเทียม (HD) 83 ราย ล้างไตทางช่องท้อง (CAPD) 40 ราย มีภาวะท้องผูกเรื้อรังจำนวน 68 ราย (ร้อยละ 55.3) โดยเป็นผู้ป่วย HD 47 ราย และ CAPD 21 ราย โดยยินยอมเข้าร่วมงานวิจัยจำนวน 51 ราย เมื่อสิ้นสุดการวิจัย พบว่ามีผู้ป่วยที่สามารถให้ข้อมูลสำหรับงานวิจัยทั้งสิ้นจำนวน 48 ราย โดยมีจำนวน 3 ราย ไม่สามารถให้ข้อมูลในการวิจัยได้ เนื่องจากผู้ป่วยจำนวน 2 รายไม่สามารถติดตามได้ อีก 1 รายถอนความจำนงในการเข้าร่วมการวิจัยก่อนได้รับยา ผู้ป่วยจำนวน 42 รายตอบสนองต่อการรักษา ส่วนอีก 6 รายพบว่าการรักษาล้มเหลวเนื่องจากผู้ป่วย 5 ราย เกิดอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ยา (ถ่ายเหลว 2 ราย และปวดท้อง 3 ราย) จึงขอถอนตัวออกจากงานวิจัย ส่วนอีก 1 รายมีปัญหาเกี่ยวกับขนาดเม็ดยาที่ใหญ่และต้องรับประทานเป็นจำนวนมากจึงขอถอนตัวออกจากงานวิจัย

กลุ่มตัวอย่างจำนวน 48 ราย ประกอบด้วยฟอกเลือดด้วยเครื่องไตเทียม 35 ราย ล้างไตทางช่องท้อง 13 ราย ชาย 22 ราย และหญิง 26 ราย อายุ 29 - 85 ปี สาเหตุของการเกิดโรคไตวายระยะสุดท้ายของผู้ป่วยที่พบมากที่สุดคือโรคเบาหวาน รองลงมาคือ ภาวะความดันโลหิตสูง พบโรคประจำตัวอื่นร่วม ได้แก่ โรค

ระบบหลอดเลือดและหัวใจ ภาวะไขมันในเลือดสูง โรคข้อและกระดูก ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ลักษณะทั่วไปและลักษณะทางคลินิกของกลุ่มตัวอย่าง

ลักษณะ	จำนวน (ร้อยละ) (N = 48)
เพศ	
ชาย	22 (45.8)
หญิง	26 (54.2)
อายุเฉลี่ย (ปี) (mean ± SD)	59.5 ± 13.8
การบำบัดทดแทนไตโดย	
ฟอกเลือดด้วยเครื่องไตเทียม	35 (72.9)
การล้างไตทางช่องท้อง	13 (27.1)
สาเหตุของโรคไตวายระยะสุดท้าย	
โรคเบาหวาน	20 (41.7)
ภาวะความดันโลหิตสูง	15 (31.3)
กรวยไตอักเสบ	3 (6.3)
อื่น ๆ	10 (20.8)
ระยะเวลาในการบำบัดทดแทนไต (ปี) (mean ± SD)	4.4 ± 4.3 *
รายการยาที่มีอาการข้างเคียงคือ ท้องผูก	
ยากลุ่ม calcium channel blockers	14 (29.2)
แคลเซียม	31 (64.6)
ธาตุเหล็ก	28 (58.3)
อะลูมิเนียม	4 (8.3)

ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลการขับถ่ายอุจจาระของกลุ่มตัวอย่างก่อนและหลังเข้าร่วมวิจัย จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า ก่อนเริ่มต้นการวิจัยผู้ป่วยร้อยละ 91.7 ถ่ายอุจจาระน้อยกว่า 3 ครั้งต่อสัปดาห์ และส่วนใหญ่ (ร้อยละ 39.6) มีอุจจาระเป็นลำยาวแข็ง ผู้ป่วยส่วนใหญ่ต้องออกแรงเบ่งถ่ายอุจจาระมากกว่าปกติ มีผู้ป่วยประมาณครึ่งหนึ่งที่มีความรู้สึกถ่ายอุจจาระไม่สุด รู้สึกถ่ายอุจจาระไม่ออกเนื่องจากมีสิ่งอุดตันบริเวณทวารหนัก และต้องใช้นิ้วมือช่วยล้างอุจจาระขณะถ่ายบ่อยมากกว่าร้อยละ 25 ของการถ่ายอุจจาระทั้งหมด ซึ่งผู้ป่วยที่เข้าในการศึกษาทั้งหมดจัดว่ามีอาการท้องผูกตามเกณฑ์ของ ROME III criteria 2006

หลังจากผู้ป่วยได้รับประทานยาเม็ดมะขามแขกจำนวน 2 - 8 เม็ด วันละ 1 ครั้ง ก่อนนอน โดยรับประทานในขนาดที่คงผลการรักษานานติดต่อกัน 4 สัปดาห์ พบว่าผู้ป่วยตอบสนองต่อการรักษาร้อยละ 87.5 ขนาดของยาเม็ดมะขามแขกอยู่ที่วันละ 1 - 6 เม็ด เฉลี่ยวันละ 3.2 ± 1.4 เม็ด มีผู้ป่วยใช้ยาสวนทวารหนักในช่วงระหว่างรอบปรับขนาดยาจำนวน 2 ราย เฉลี่ย 1 ครั้งต่อสัปดาห์ แต่ไม่มีผู้ป่วยรายใดใช้ยาสวนทวารหนักในช่วง 4 สัปดาห์ของการรับประทานยาในขนาดที่คงผลการรักษา เมื่อพิจารณาอัตราการตอบสนองต่อการรักษาในแต่ละข้อย่อยของ ROME III criteria 2006 พบว่าผู้ป่วยอุจจาระเป็นก้อนแข็ง ออกแรงเบ่ง

มากกว่าปกติในการอุจจาระ รู้สึกถ่ายไม่สุด มีความรู้สึกอยากถ่าย แต่ถ่ายไม่ออก ต้องใช้นิ้วมือช่วยในการถ่าย น้อยกว่าร้อยละ 25 ของการถ่ายอุจจาระทั้งหมด เป็นจำนวนร้อยละ 87.5, 87.5, 79.2, 87.5 และ 85.4 ตามลำดับ โดยผู้ป่วยทุกรายถ่ายอุจจาระมากกว่า 3 ครั้งต่อสัปดาห์ (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 การขับถ่ายอุจจาระของกลุ่มตัวอย่างก่อนและหลังได้รับยา

ข้อมูล	จำนวน (ร้อยละ)	
	ก่อนการวิจัย (N = 48)	หลังการวิจัย (N = 42)*
จำนวนครั้งของการถ่ายอุจจาระ (ครั้งต่อสัปดาห์)		
น้อยกว่า 3	44 (91.7)	0 (0)
3 ครั้งหรือมากกว่า	4 (8.3)	42 (87.5)
ลักษณะของอุจจาระ		
ก้อนแข็ง คล้ายมูลแพะ/เมล็ดถั่ว	14 (29.2)	0 (0)
ลำยาวแข็ง	19 (39.6)	0 (0)
ลำยาว ไม่แข็งมาก	15 (31.3)	0 (0)
ลำยาว อ่อนนุ่ม	0 (0)	35 (72.9)
เป็นชิ้น ๆ อ่อนนุ่ม	0 (0)	7 (14.6)
ไม่เป็นชิ้น ๆ ไม่มีรูปร่างแน่นอน	0 (0)	0 (0)
เหลวเป็นน้ำ	0 (0)	0 (0)
ออกแรงเบ่งถ่ายมากกว่าปกติ (ร้อยละของการถ่ายอุจจาระทั้งหมด)		
ไม่เกินร้อยละ 25	8 (16.7)	42 (87.5)
มากกว่าร้อยละ 25	40 (83.3)	0 (0)
ความรู้สึกถ่ายอุจจาระไม่สุดหลังถ่าย (ร้อยละของการถ่ายอุจจาระทั้งหมด)		
ไม่เกินร้อยละ 25	24 (50.0)	38 (79.2)
มากกว่าร้อยละ 25	24 (50.0)	4 (8.4)
รู้สึกถ่ายอุจจาระไม่ออกเนื่องจากมีสิ่งอุดตันบริเวณทวารหนัก (ร้อยละของการถ่ายอุจจาระทั้งหมด)		
ไม่เกินร้อยละ 25	28 (58.3)	42 (87.5)
มากกว่าร้อยละ 25	20 (41.7)	0 (0)
ใช้นิ้วช่วยล้วง/สวนอุจจาระขณะถ่าย (ร้อยละของการถ่ายอุจจาระทั้งหมด)		
ไม่เกินร้อยละ 25	33 (68.8)	41 (85.4)
มากกว่าร้อยละ 25	15 (31.3)	1 (2.1)

* คำนวณจากข้อมูลทั้งหมด 42 ราย โดยข้อมูลขาดหาย (missing data) จำนวน 6 ราย (ร้อยละ 12.5)

พบว่าผู้ป่วยมีจำนวนครั้งของการถ่ายอุจจาระต่อสัปดาห์เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($P < 0.001$) อุจจาระมีลักษณะอ่อนนุ่มและขับถ่ายง่ายขึ้น โดยลักษณะอุจจาระของผู้ป่วยมีลักษณะเป็นลำยาวคล้ายไส้กรอก อ่อนนุ่ม ซึ่งแตกต่างกับลักษณะของอุจจาระในช่วงก่อนได้รับยาเม็ดมะขามแขก (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 จำนวนครั้งการถ่ายอุจจาระต่อสัปดาห์และลักษณะของอุจจาระในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้าย†

ตัวแปร	ก่อนได้รับยา	หลังได้รับยา	P-value
จำนวนครั้งของการถ่ายอุจจาระ (ครั้งต่อสัปดาห์)	1.0 (0.7-1.3)	6.1 (5.6-6.7)	$< 0.001^a$
ลักษณะของอุจจาระ	2.0 (1.8-2.3)	4.2 (4.0-4.3)	$< 0.001^b$

† แสดงเป็นค่าเฉลี่ยและช่วงความเชื่อมั่นที่ 95%

^a Paired sample t-test

^b Wilcoxon signed ranks test

สำหรับอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ยาเม็ดมะขามแขก จำนวน 1 - 6 เม็ด วันละ 1 ครั้ง ก่อนนอน รับประทานในขนาดที่คงผลการรักษานานติดต่อกัน 4 สัปดาห์ พบอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ยาทั้งหมดจำนวน 15 ราย (ร้อยละ 31.2) โดยพบอาการท้องอืด (ร้อยละ 12.5) มวนท้อง (ร้อยละ 4.2) ปวดท้อง (ร้อยละ 6.2) และถ่ายเหลว (ร้อยละ 10.4) ในจำนวน 15 รายนี้มีผู้ป่วย 1 ราย เกิดอาการไม่พึงประสงค์ 2 อาการ ได้แก่ ท้องอืดและปวดท้อง

อาการท้องอืดและมวนท้องมีความรุนแรงเล็กน้อย อาการถ่ายเหลวหายไปเมื่อปรับลดขนาดยาลง พบอาการปวดท้องที่รุนแรงเพียง 1 ราย อาการหายไปเมื่อหยุดยา อาการถ่ายเหลวและปวดท้องทำให้ผู้ป่วยออกจากการศึกษา 2 รายและ 3 รายตามลำดับ

ในการศึกษาระดับตัวแปรทางชีวเคมีต่าง ๆ ในเลือดก่อนและหลังได้รับยาเม็ดมะขามแขก พบว่ายาเม็ดมะขามแขกไม่มีผลต่อระดับตัวแปรทางชีวเคมีในเลือดของผู้ป่วย รวมถึงไม่พบภาวะระดับโพแทสเซียมในเลือดต่ำ ดังแสดงผลในตารางที่ 4

กลุ่มผู้ป่วยส่วนใหญ่มีความพึงพอใจโดยรวมต่อการรักษาภาวะท้องผูกโดยยาเม็ดมะขามแขกในระดับพึงพอใจ และพอใจมารวมกันถึงร้อยละ 89.6 โดยมีจำนวนน้อยที่รู้สึกเฉย ๆ ร้อยละ 10.4 ไม่มีผู้ป่วยที่รู้สึกไม่พึงพอใจถึงไม่พึงพอใจมาก (ตารางที่ 5)

อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษานี้ เป็นการศึกษาถึงประสิทธิผลและความปลอดภัยของการใช้ยาเม็ดมะขามแขกในการรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้าย พบว่ายาเม็ดมะขามแขกสามารถเพิ่มจำนวนครั้งของการถ่ายอุจจาระต่อสัปดาห์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ลักษณะของอุจจาระเป็นลำยาวคล้ายไส้กรอก อ่อนนุ่ม และขับถ่ายออกง่ายเมื่อเปรียบเทียบกับก่อนได้รับยา สอดคล้องกับการศึกษาในผู้ป่วยสูงอายุที่มีการทำงานของไตปกติ ผู้ป่วยหลังคลอดและผู้ป่วยมะเร็ง⁷⁻¹²

ภาวะท้องผูกเป็นภาวะแทรกซ้อนที่เกี่ยวข้องกับระบบทางเดินอาหาร พบบ่อยในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายที่รับการรักษาบำบัด-

ตารางที่ 4 ความแตกต่างของค่าระดับตัวแปรทางชีวเคมีในเลือด ระหว่างช่วงก่อนและหลังได้รับยาเม็ดมะขามแขก

ตัวแปร	ช่วงเวลา		P-value†
	ก่อนได้รับยา*	หลังได้รับยา*	
น้ำตาลกลูโคส (mg/dL)	104.9 ± 36.4	119.6 ± 66.7	0.213
ยูเรียไนโตรเจน (mg/dL)	42.7 ± 17.2	44.1 ± 20.6	0.591
ครีเอตินิน (mg/dL)	7.6 ± 4.1	7.8 ± 3.6	0.625
โซเดียม (mEq/L)	139.9 ± 3.2	139.4 ± 3.3	0.436
โพแทสเซียม (mEq/L)	4.4 ± 0.9	4.3 ± 0.9	0.918
คลอไรด์ (mEq/L)	100.1 ± 4.1	99.4 ± 3.5	0.257
คาร์บอนเนต (mEq/L)	26.4 ± 4.0	26.1 ± 4.0	0.597
แคลเซียม (mg/dL)	9.6 ± 0.9	9.3 ± 0.9	0.143
ฟอสฟอรัส (mg/dL)	4.3 ± 1.4	4.5 ± 2.1	0.441
เอนไซม์แอสพาเทสอะมีโนทรานเฟอเรส (U/L)	17.0 ± 9.7	18.8 ± 13.0	0.194
เอนไซม์อะลานีนอะมีโนทรานเฟอเรส (U/L)	21.3 ± 8.3	22.3 ± 10.7	0.365

* แสดงในรูปค่าเฉลี่ย ± ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

† Paired sample t-test

ตารางที่ 5 ความพึงพอใจต่อการรักษาภาวะท้องผูกโดยยาเม็ดมะขามแขก

ความพึงพอใจต่อการรักษาภาวะท้องผูก ต่อยาเม็ดมะขามแขก	จำนวน(ร้อยละ) (N = 48)
พึงพอใจมาก (9 - 10 คะแนน)	13 (27.0)
พึงพอใจ (7 - 8 คะแนน)	30 (62.6)
เฉย ๆ (5 - 6 คะแนน)	5 (10.4)
ไม่พึงพอใจ (3 - 4 คะแนน)	0
ไม่พึงพอใจมาก (1 - 2 คะแนน)	0
ไม่ระบุ	0

ทดแทนไต โดยพบอุบัติการณ์การเกิดภาวะท้องผูกในผู้ป่วยที่ได้รับการรักษาด้วยการฟอกเลือดด้วยเครื่องไตเทียมและล้างไตทางช่องท้องประมาณร้อยละ 60 และ 30¹⁷ ตามลำดับเช่นเดียวกับการศึกษาของ Murtagh และคณะ ที่พบอุบัติการณ์ภาวะท้องผูกในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายร้อยละ 53¹⁸ ที่สอดคล้องกับการศึกษาในครั้งนี้ที่พบร้อยละ 55.3 จากการศึกษาพบว่าผู้ป่วยตอบสนองต่อการรักษาร้อยละ 87.5 ซึ่งอัตราการตอบสนองต่อการรักษาไม่ถึงร้อยละ 90 ถึง 100 ดังในการศึกษาในผู้ป่วยกลุ่มอื่นที่ประสบความสำเร็จจากการใช้ยาเม็ดมะขามแขกในการรักษาภาวะท้องผูกโดยอัตราการตอบสนองต่อการรักษาภาวะท้องผูกร้อยละ 90¹⁰ ทั้งนี้อาจเนื่องจากผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายมีปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดภาวะท้องผูกเรื้อรังได้มากกว่าผู้ป่วยกลุ่มอื่น เช่น การถูกจำกัดปริมาณน้ำและอาหารที่บริโภค ขาดการออกกำลังกายและการ

รับประทานยาเป็นจำนวนมาก จึงทำให้การใช้ยาเม็ดมะขามแขกรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายได้ผลไม่ถึงร้อยละ 100 เมื่อพิจารณาอัตราการตอบสนองต่อการรักษาในแต่ละข้อย่อยของ ROME III criteria 2006 พบว่าข้อย่อยที่ผู้ป่วยตอบสนองต่อการรักษามากที่สุด คือถ่ายอุจจาระมากกว่า 3 ครั้งต่อสัปดาห์ และข้อย่อยที่ผู้ป่วยตอบสนองต่อการรักษาน้อยที่สุดคือความรู้สึกถ่ายอุจจาระไม่สุดหลังการถ่ายอุจจาระแต่ละครั้ง จากผลการวิจัยที่พบทำให้เป็นแนวทางในการวินิจฉัยภาวะท้องผูกในผู้ป่วยได้ว่าไม่ควรพิจารณาเพียงความถี่ในการถ่ายอุจจาระเท่านั้น แต่ควรพิจารณาความยากง่ายในการถ่ายอุจจาระด้วย

ยาเม็ดมะขามแขก สามารถเพิ่มจำนวนครั้งของการถ่ายอุจจาระต่อสัปดาห์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ลักษณะของอุจจาระเป็นลำยาวคล้ายไส้กรอก ขับถ่ายออกง่าย เมื่อเปรียบเทียบกับก่อนได้รับยาซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาที่ผ่านมา⁷⁻¹² การที่ผู้ป่วยขับถ่ายได้ดีขึ้นอาจเนื่องจากยาเม็ดมะขามแขกมีฤทธิ์ทำให้เกิดการระคายเคืองบริเวณเยื่อของลำไส้และมีผลกระตุ้นตัวรับที่อยู่บริเวณผนังลำไส้ใหญ่ส่วนไส้ตรง ซึ่งส่งผลกระทบต่อลำไส้บีบรัดเพื่อขับกากอาหารออกสู่ภายนอกร่างกาย เป็นอุจจาระและลดการดูดซึมกลับของน้ำและอิเล็กโทรไลต์บริเวณเยื่อบุลำไส้ และดึงน้ำและอิเล็กโทรไลต์เข้ามาในลำไส้โดยตรงด้วย ทำให้กากอาหารไม่แข็งเกินไป และถูกขับออกจากร่างกายได้โดยสะดวก¹⁹

จากงานวิจัยพบว่ายาเม็ดมะขามแขกในขนาด 1 - 6 เม็ดต่อวัน เฉลี่ยวันละ 3 เม็ด สามารถรักษาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายได้ โดยพบว่าผู้ที่ใช้ยาเม็ดมะขามแขกในขนาดสูง ส่วนใหญ่ได้รับการบำบัดทดแทนไตเป็นระยะเวลาานานรับประทานยาที่ทำให้เกิดภาวะท้องผูกหลายตัวเช่น แคลเซียมธาตุเหล็กและยาลดความดันกลุ่มยั้งยั้งแคลเซียมเข้าเซลล์พร้อมกัน แต่ทั้งนี้ขนาดยาที่เหมาะสมในผู้ป่วยแต่ละรายอาจแตกต่างกันได้ด้วยปัจจัยต่าง ๆ เช่นพยาธิสรีรวิทยา สิ่งแวดล้อมของผู้ป่วย

การรับประทานยาเม็ดมะขามแขก อาจทำให้รู้สึกไม่สบายท้องเล็กน้อย เช่น เสียดท้อง ปวดมวนในท้อง คลื่นไส้ ถ่ายเหลว หากรับประทานติดต่อกันเป็นเวลานานอาจทำให้ระดับอิเล็กโทรไลต์ในเลือดโดยเฉพาะโพแทสเซียมในเลือดต่ำได้¹³ แต่จากการศึกษาครั้งนี้พบว่าอาการท้องอืดและมวนท้องมีความรุนแรงเล็กน้อย อาการถ่ายเหลวหายไปเมื่อปรับลดขนาดยา อาการปวดท้องที่รุนแรงหายไปเมื่อหยุดยา จากการศึกษาไม่พบการเปลี่ยนแปลงระดับอิเล็กโทรไลต์ในเลือดโดยเฉพาะภาวะโพแทสเซียมในเลือดต่ำ อาจเป็นเพราะผู้ป่วยไตวายระยะสุดท้ายมักพบภาวะโพแทสเซียมในเลือดสูง²⁰ ทำให้การเกิดภาวะโพแทสเซียมในเลือดต่ำเกิดได้ยากและอาจเป็นไปได้ว่าเป็นการใช้ยาในขนาดที่เหมาะสมและระยะเวลาไม่นาน ซึ่งการเกิดภาวะโพแทสเซียมในเลือดต่ำตามรายงานที่พบเกิดจากการใช้ในขนาดที่สูงและติดต่อกันเป็นเวลานาน เช่น กรณีที่ผู้ป่วยรับประทานยาเม็ดมะขามแขกในขนาด

4 – 40 เม็ดต่อวันเป็นระยะเวลาานติดต่อกันทำให้เกิดการดี้อยา
 ระบายและเกิดภาวะโพแทสเซียมในเลือดต่ำ²¹ นอกจากนี้ ผู้ป่วย
 ส่วนใหญ่พึงพอใจต่อการรักษาเนื่องจากยาเม็ดมะขามแขกช่วย
 บรรเทาภาวะท้องผูก มีผู้ป่วยบางรายที่รู้สึกเฉย ๆ เนื่องจากเกิด
 อาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ยา

สรุปผลการศึกษา

ยาเม็ดมะขามแขกจำนวนเฉลี่ยประมาณ 3 เม็ดต่อวันมี
 ประสิทธิภาพในการเพิ่มจำนวนครั้งของการถ่ายอุจจาระต่อสัปดาห์
 ทำให้อุจจาระอ่อนนุ่ม ช่วยบรรเทาภาวะท้องผูกเรื้อรังในผู้ป่วยไต
 วายระยะสุดท้ายที่ได้รับการบำบัดทดแทนไต โดยอาการไม่พึง
 ประสงค์ที่พบหลังให้ยาเม็ดมะขามแขก คืออาการปวดท้อง มวน
 ท้อง ท้องอืด และถ่ายเหลว พบอาการปวดท้องที่รุนแรงเพียง 1
 รายแต่อาการดีขึ้นเมื่อหยุดยา ระดับชีวเคมีในเลือดของผู้ป่วยไม่
 เปลี่ยนแปลงตลอดที่ได้รับยาเม็ดมะขามแขก

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า
 ที่กรุณาอนุญาตให้เก็บข้อมูล ขอขอบพระคุณแพทย์ พยาบาล เจ้าหน้าที่
 ห้องปฏิบัติการหน่วยโรคไต รวมทั้งเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลพระมงกุฎ
 เกล้าทุกท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการทำวิจัย ขอขอบพระคุณศูนย์
 ไตเทียมราชวັตรในการติดตามผู้เข้าร่วมวิจัยบางราย และ
 ขอขอบพระคุณบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้
 ทุนอุดหนุนการวิจัยงานวิจัยสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

1. ณรงค์ศักดิ์ วัชรโรจนม, สมชาย เอี่ยมอ่อง, วโรชา มหาชัย. การ
 เปลี่ยนแปลงของระบบทางเดินอาหารในผู้ป่วย dialysis. ใน: เกรียง ตั้ง
 สง่า, สมชาย เอี่ยมอ่อง (บรรณาธิการ). Hemodialysis. กรุงเทพฯ. Text
 and Journal Publication, 2542: น.833-849.
2. Tomasello SR. Chronic kidney disease. In: Helms RA, Quan DJ,
 Herfindal ET, Gourly DR (eds.). Textbook of therapeutics drug and
 disease management. Pennsylvania. Lippincott Williams &
 Wilkins, 2006: pp.1142-1182.
3. Lew SQ, Bosch JP. Digestive tract. In: Daugirdas JT, Blake PG,
 Ing TS (eds.). Handbook of dialysis. Pennsylvania. Lippincott
 Williams & Wilkins, 2007: pp.647-648.
4. Potter J. Bowel care in older people. *Clin Med* 2003;3:48-51.
5. สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา กระทรวงสาธารณสุข. การใช้ยา
 ระบาย.(สืบค้นข้อมูลวันที่ 10 พฤษภาคม 2552, ที่ <http://webnotes.fda.moph.go.th>.)
6. ธนกฤต ศรีสันติสุข, ณัฐรา เจริญโชคสถาพร, ศุภกัต ลิมภักดี. ยาที่มีผล
 ต่อการเกิดภาวะท้องผูกในผู้ป่วยที่เข้ารับการฟอกเลือดด้วยเครื่องไต

เทียม ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า. ปรินญาณพนธ์ เกษศาสตร์
 บัณฑิต. กรุงเทพมหานคร. บัณฑิตมหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, 2550.

7. Exton-Smith AN, Bendall MJ, Kent F. A new technique for
 measuring the consistency of faeces: A report on its application to
 the assessment of senokot therapy in the elderly. *Age Aging* 1975;
 4:58-62.
8. Marlett JA, Li BUK, Patrow CJ, et al. Comparative laxation of
 psyllium with and without senna in an ambulatory constipated
 population. *Am J Gastroenterol* 1987;82(4):333-337.
9. Passmore AP, Wilson-Davies K, Stoker C, et al. Chronic
 constipation in long stay elderly patients: A comparison of lactulose
 and a senna-fibre combination. *Br Med J* 1993;307:769-771.
10. Shelton MG. Standardized senna in the management of
 constipation in the puerperium: a clinical trial. *S Afr Med J* 1980;
 57(3):78-80.
11. Agra Y, Sacristan A, Gonzalez M et al. Efficacy of senna versus
 lactulose in terminal cancer patients treated with opioids. *J Pain
 Symptom Manage* 1998;15(1):1-7.
12. MacLennan WJ, Pooler AFWM. A comparison of sodium
 picosulphate ('Laxoberal') with standardised senna ('Senokot^(R)') in
 geriatric patients. *Curr Med Res Opin* 1975;2(10):641-647.
13. วิธนา จิรจิรียากุล (บรรณาธิการ). คู่มือสมุนไพรฉบับย่อ (1). กรุงเทพฯ.
 สำนักงานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2543:
 น.30-33,74-79.
14. Cancer Care Ontario-Professional Pharmacy Advisory Committee-
 Medication Information Sheets Working Group. Patient information
 sheet. Constipation. (Accessed on May. 9, 2009, at <http://www.cancercare.on.ca/pdfmedicationinfo/Constipation.pdf>.)
15. ROME Foundation. Rome III Disorders and Criteria. (Accessed on
 May 9, 2009, at <http://www.Romecriteria.org>)
16. Lewis SJ, Heaton KW. Stool form scale as a useful guide to
 intestinal transit time. *Scand J Gastroenterol* 1997;32(9):920-924.
17. Yasuda G, Shibata K, Takizawa T, et al. Prevalence of
 constipation in continuous ambulatory peritoneal dialysis patients
 and comparison with hemodialysis patients. *Am J Kidney Dis* 2002;
 39:1292-1299.
18. Murtagh FE, Addington-Hall J, Higginson IJ. The prevalence of
 symptoms in end-stage renal disease: a systematic review. *Adv
 Chronic Kidney Dis* 2007;14(1):82-99.
19. นุชนาฏ กิจเจริญ. อาหารสมุนไพรระบาย: ชนิดกระตุ้นลำไส้ใหญ่
 (Herbal food laxatives: stimulant laxatives). *Thai Pharm Health Sci
 J* 2006;1(2):159-169.
20. โศภณ นภาธร. กลไกการเกิดโรคไตวายเรื้อรัง. ใน: เกรียง ตั้งสง่า,
 สมชาย เอี่ยมอ่อง (บรรณาธิการ). Hemodialysis. กรุงเทพมหานคร.
 Text and Journal Publication, 2542: น.1-40.
21. Oliver F, Janice R. Anthraquinone-induced clubbing associated
 with laxative abuse. *Ir J Med Sci* 1983;152(6):246-247.